

Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi

Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun

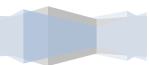
İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 594 sayfa., ISBN: 978-605-332-321-1

Doğan ÜSTÜNTAŞ*

Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi adlı çalışmada iki değerli akademisyen tarafından I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliğince 1916-1919 yılları arasında hazırlanan raporlar derlenmiş ve Latin alfabesine çevrilerek okuyucuya sunulmuştur.

Yazarlar tarafından bu raporların bir tarih metni olmaktan ziyade, Osmanlı Devleti'nin Araplarla meskûn coğrafyadaki hukukunu savunmaya yönelik olarak kaleme alınmış diplomasi metinleri olduğu, dolayısıyla tarih araştırmacılarının bu hususa özellikle dikkat etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Kitabı yayına hazırlayan akademisyenler bu raporları özetleyen elli sayfalık bir giriş bölümü yazmışlar, orijinal halini anlamakta zorlanacağı aşikâr olan günümüz ortalama okuyucusu için bir nebze olsun kolaylık sağlamışlardır.

* SAVBEN Doktora Öğrencisi, dogan98@gmail.com

Kitap, *Filistin Meselesi-Siyonizm Davası, Bağdat Şimendiferi Meselesi, El-Cezire Kıtasındaki Petrol Madeni İmtiyazı, İrva ve İska Meselesi, Şattülarap, Muhammara Meselesi, Necid Kıtası Meselesi, Kuveyt Meselesi, Katar Meselesi, Bahreyn Adaları Meselesi, Maskat Meselesi, Aden Meselesi, Trablusgarp, Bingazi ve Cezire-i İsna Aşer Meseleleri ve Mısır Meselesi* raporlarından oluşmaktadır. Osmanlı diplomatları tarafından hazırlanan bu raporlar, savaş sonrası kurulacak masada fiilen işgal altında ancak hukuken Osmanlı toprağı olan bu bölgelerde devletin hak ve menfaatlerini savunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Mısır ile ilgili bölüm raporlarda en fazla yer alan bölümü teşkil etmektedir. Ortalama bir tarih eğitimi almış kişinin bildiğı seviyede 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgali, Hindistan yolunun güvenceye alınması, Mehmet Ali Paşa isyanı, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla olayın başka bir merhaleye evrilmesi ve İngiltere'nin tamamen kontrolü ele geçirmesi gibi konular raporda yer almaktadır.

Ancak kitapta yer alan, 1863 yılında Mısır Valisi olan İsmail Paşa'nın, "*Babilî'deki üst düzey devlet memurlarıyla, Sultan Abdulaziz'i ve annesi Pertevniyal Valide Sultan'ı ikna eden İsmail Paşa valilik ünvanını hıdivliğe dönüştürmeyi ve çok geniş imtiyazlar elde etmeyi başarır.(s.9)*" ve "*Tarih-i idari ve siyasetimizin en hazin fasıllarından birini teşkil eden bu ferman hikayesinin bir kısm-ı mühimmini – bu seneye ait vesai ki her nedense Hazine-i Evrak'ta bulmak mümkün olmadığından- yine İngiltere Sefirinin raporlarından almak lazım geliyor. (s. 375)*" ifadesi Osmanlı siyasi sistemindeki çürümeyi ortaya koyarken, suçun tek taraflı olarak Batı emperyalizmine mal edilemeyecek kadar ciddi olduğunu, hem cehaletin hem de rüşvetin devletin kılcallarına nüfuz ettiğini göstermektedir.

Trablusgarb, Bingazi ve Cezair-i İsna Aşer Meseleleri'nde Bugün Libya sınırları içerisinde yer alan Trablusgarb ve Bingazi İtalya tarafından işgalinden sonra Oniki Ada'nın bir oldu bittiyle İtalya'ya geçmesi Osmanlı tarafından hukuken kabul edilmemektedir. Bu bölümde dikkat çeken husus diğer bölgelerde ana aktör İngiltere olurken bu bölgelerde Fransa ve İtalya'nın öne çıkmasıdır.

Bağdat Demiryolu Projesi konusuyla ilgili olarak; "*Hükümet-i Seniyye ile İngiltere devleti beyninde münasebat-ı siyasiyenin mütezayiden kesb-i burudet eylemesi evvelen Mısır meselesinden, saniyen Bağdat şimendiferi imtiyazının Almanlara ita edilmesinden inbias eylemiştir.*" denilerek Osmanlı İmparatorluğu-İngiltere ilişkilerinde Mısır ve Bağdat demiryolu meselesinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Her iki konunun da Avrupalıların sömürgelerini ve ulaşım yollarını kontrol etme politikasından kaynaklandığı açıktır. İngiltere, Almanlara verilen bu imtiyaza karşı çıkmış, Osmanlı İmparatorluğuna

“Basra havalisinde İngiltere’nin iktisat nokta-i nazarında haiz bulunduğu hakk-ı rüçhan-i müktesebi muhil bulunduğu...” şeklinde notalar vermiştir. Bu “kazanılmış haklar” meselesinin devletin zayıfladığı dönemde sürekli masaya getirildiği görülmektedir. Kapitülasyonlar dediğimiz de bir kazanılmış hak meselesi değilmiydi?

Petrol Arama İmtiyazı; 1900’lerin başında petrol artık stratejik önemi olan enerji kaynağı olmuştu. Basra bölgesindeki petrol rezervi ise Batılı devletlerin iştahını kabartmaya başlamıştı. Bu kapsamda, *Shell, Deutsche Bank, Anglo-Sakson Petrol Kumpanyası* gibi firmalar ve Mister Gülbenkyan gibi kişiler arasında petrol paylaşılmaya başlanmıştı.

Kuveyt Meselesi; İngiltere’nin Basra Körfezi’ne gelişi 17.yüzyıla dayanmakla beraber esas etkisini 19.yüzyıla sonuna doğru göstermiştir. Daha çok bölgeden çıkarılan inci ve Hindistan ticaretiyle önem arz eden Basra Körfezi petrolün keşfiyle stratejik hale gelmiştir. Berlin ile Bağdat arasında yapılması planlanan demiryolunun, Alman İmparatorluğu’nun Basra Körfezi üzerinde güç sahibi olmasından Britanya’nın duyduğu rahatsızlık nedeniyle 1899’da Kuveyt, Birleşik Krallık ile imzaladığı anlaşma gereğince, dış ilişkilerin kontrolü Britanyalıların elinde olacak, karşılığında ise her yıl belli bir miktar para alacaktı. 1913’te Birleşik Krallık ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşmayla Kuveyt emiri Mübarek el-Sabah, Kuveyt şehrinde oluşturulan özerk yönetimin yöneticisi olarak her iki devlet tarafından da tanındı. Raporda İngiliz Times gazetesinde 1899’da yayınlanan uzun bir makalede, Kuveyt’in neden Osmanlı’ya ait olmadığı anlatılmakta, bu durum medyanın nasıl kullanıldığını görmek açısından ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

Necid bölgesi bugünkü Suudi Arabistan’ın iç kesimlerini ihtiva etmektedir. Raporlarda bu bölgede Suud ailesinin idareye nasıl geçtiği ve Vahhabiliğin nasıl güç kazandığı anlatılmaktadır. Buraya yapılacak askeri harekât için Bağdat Valisi olan Mithat Paşa bölgenin coğrafyası ve sosyal yapısı hakkında yeterli bilgi olmadığını bildirmektedir. Daha sonra yapılan harekât ise başarısızlıkla neticelenmiştir. Ayrıca Necid Kıtası bu raporların en zayıf olanı olmasına karşın, kitabın müellifleri bu konuda arşivde çok sayıda belge olduğunu belirtmektedirler.

Katar ve Bahreyn; Necid sahilinde bir yarımada olan Katar ve Basra Körfezi’nde bir ada olan Bahreyn’de İngiltere ve Osmanlı arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. İngiltere önce bir ada olması nedeniyle Bahreyn’i kendisine bağlamış, karadan tehdit edileceği endişesiyle Katar’a müdahale etmemiştir. Raporda, “*El-Katar sevahilinde hakimiyet-i Osmaniyye mine’l kadim resmen ve fiilen mevcut olup eşraf-ı mahalliyeden Casim el Sani Babialı canibinden ihsan buyrulan kaymakamlık sıfatıyla...bir tabur ve iki toptan mürekkep kuvve-i askeriyenin mevcudiyeti hakimiyet-i Osmaniyye için bir burhan*

teşkil etmektedir” (s.255)denilmek suretiyle Katar’da Osmanlı hakimiyetine vurgu yapılmaktadır. Daha sonra keşfedilen doğal gaz rezerviyle dünya gündemine gelen Katar’da mevcut yönetici kral ailesi ile Osmanlı arasında pozitif bir münasebet olduğunu söylemek mümkündür.

Maskat; bugünkü Umman’ın başkenti olan şehir, *“Basra Körfezi’nin medhaline hakim olması hasebiyle bir mevki-i bahri olarak haiz-i ehemmiyettir.”*denilerek stratejik önemi vurgulanmaktadır. Maskat, 1506 yılında Portekizliler tarafından işgal edilmiştir. Portekizliler 1622’de Hürmüz’ü kaybettiklerinde, Maskat Portekiz donanmasının karargâhı olarak önem kazanmıştır. Bir süre İranlıların işgaline uğrayan bölge daha sonra, İngiltere ve Fransa arasında rekabete sahne olmuş, iki devlet daha sonra *“bağımsız”* bir *“imam”* tarafından yönetilmesi konusunda anlaşmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu *“Ceziretü’l Arab’ın yed-i tasarruf ve hâkimiyetinde”* olduğu gerekçesiyle bu bağımsızlığı tanımamıştır.

Aden(Yemen) Meselesi; askeri ve ticari açıdan stratejik önemi haiz bölge, 1538 tarihinde Osmanlılar tarafından alınmıştır. Osmanlı uzun süre bölgeyi kendi halinde bırakmış ve yerel yöneticilerle idareyi sağlamıştır. Ümit Burnu’nun keşfi ve Doğu-Batı ticaretinin tedricen azalması nedeniyle önemi azalan bölge, Hindistan ticaretinin artmasıyla gemiler için kömür deposu olarak kullanılmış, Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla önemi daha da artmıştır. Aden de diğer bölgeler gibi İngiltere tarafından her türlü *hiyle ve desais* ile işgal edilmiştir.

Hadramut Meselesi, Yemen ile Umman arasında bir bölge olan Hadramut ile ilgili olarak *“Hariciye Nezareti evrakında hiçbir malumat mevcut olmadığından bu babda en ziyade tafsilatı muhtevi olan İngilizce ansiklopediye müracaat ile iktibas edilmiştir.”* (s.323)denilmek suretiyle esas yenilginin nerede olduğu ve bilgiye hükmedenin dünyaya hükmedeceği gerçeği zımnen gösterilmektedir.

Filistin Meselesi; Bu bölümde daha çok gazete haberlerinden elde edilen değerlendirmeler ile konu anlatılmaya çalışılmaktadır. Yahudilerin bütün *iktisad-ı cihaniyeyi* ele geçirdiklerini, dolayısıyla İngiltere’nin hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında Yahudi sermayesini kullanmak gayesiyle bu meseleyi özellikle desteklediği vurgulanmaktadır. Ayrıca İngiltere, Irak ve Filistin’i işgal ederek hem Mısır’a giden yolu kapatmak, hem de Bağdat demiryolunu etkisiz hale getirmek istiyordu.

Genel olarak baktığımızda, Arap Coğrafyasının Osmanlı İmparatorluğuna katılması İmparatorluğun stratejik ve ekonomik potansiyelini artırmış, bir yandan Orta Avrupa’da mücadele ederken diğer yandan Akdeniz ve Hint Okyanusu’nda güç mücadelesini sürdürme fırsatını vermiştir. Ancak önce Orta Avrupa’da meydana gelen geri çekilme, I. Dünya Savaşı sonrasında Arap coğrafyasının da elden çıkmasıyla İmparatorluğun sonunu getirmiştir.

Kitabı yayıma hazırlayan akademisyenler, Osmanlı Devleti'nin, Hint Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne, Anadolu sınırlarına ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgelere hâkim olmasının tabii ve stratejik bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını belirterek, pozitivist-realist bir bakış açısıyla meseleyi ele alırken, “*Fransızların dostluğa ihaneti, kadim düşman Rusya*” gibi söylemlere başvurmalarının bir çelişki teşkil ettiğini belirtmek zorlama bir eleştiri olmayacaktır. Ayrıca, sizin “*tabii ve stratejik zorunluluk*” gerekçeniz İngiltere için de geçerli olabilir. Mısırlı bir Arap açısından bu iki tabii olanın “*emperyalizm*” bağlamında düşünüldüğünde bir farkı var mıydı sorusunun da cevaplanması gerekiyor.

Raporların müellifleri hakkında da bazı bilgilere yer verilmesi okuyucu açısından faydalı olmuştur. Rumbeyoğlu Fahreddin gibi iyi yetişmiş bir diplomattan siyasi nedenlerle istifade edilmemesi diğer bir hastalığımız olan liyakatten ziyade sadakat istendiğine hüznünlü bir örnek teşkil etmektedir.

Giriş bölümünde anlatımda zaman uyumuna dikkat edilmemiş, bazen geçmiş zaman, bazen geniş zaman kullanıldığından akıcılığı engellemiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti çoğu yerde “*Osmanlı devleti*” şeklinde küçük harfle yazılmıştır. Kitabın tanıtımında raporu yazarların dile vukufiyetleri haklı olarak övülmektedir. Yayınevinin de bu konuda hassas olması beklenirdi. Ayrıca, dil açısından kitabın bu haliyle dar bir kesime hitap ettiğini belirtmek gerekiyor.

Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezareti tarafından hazırlanan belgelerden öğreniyoruz ki yüzyıllardır yönetilen coğrafyalar hakkında bazen devlet kayıtlarında hiçbir bilgi bulunamıyor. Gazete haberlerine ve İngiliz ansiklopedilerine dayanarak diplomatik belge oluşturup devletin menfaatlerinin savunulamayacağı aşikârdır.

Kitabın sayfaları arasında dolaşırken bir “*dejavu*” hissine kapılıyor, yüz - yüz elli yıl önceki olayların çok az mahiyet farklılığıyla günümüzde de devam ettiği hüznüne kapılıyorsunuz. Eserde incelenen konu başlıkları; Basra, Kuveyt, Bahreyn, Umman, Yemen, Arabistan, Mısır, Libya, On İki Adalar, Filistin gibi günümüzde de kaosun ve gözyaşının hâkim olduğu coğrafyalar olması, sorunun bölgede hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Ancak Arap Coğrafyasındaki bu sorunların kaynağını sadece Batı emperyalizmine indirgemek bir kolaycılık olacaktır. Marks, tarihin bir kez trajedi bir kez de saçmalık olarak iki kez tekrar edeceğini söylerken, Mark Twain ise tarih tekerrür etmez ancak kafiyevidir diyor.⁶ İstiklal Şairimizin ifadesiyle, “*ders*” almadığımız için Müslüman coğrafyada bu tarih, “*zengin kafiye*” olarak akmaktadır.

⁶ Bu söz Mark Twain'e atfedilmekle birlikte bilim adamlarınca doğrulanmamıştır.

Unut(tur)ulan Kut Zaferi'nin yüzüncü yılını kutlayacağımız 2016 yılında, Körfez Bölgesi'nde uzun yıllardır çalışma yürüten İngilizlere verilmiş cevabı göstermesi açısından, akademik çalışmalarda bu eserden istifade edilebilir.

Bugün bölgeye yönelik politika geliştiren karar vericilerin bu eseri incelemelerinde fayda mülahaza edilmektedir. Bilhassa Katar'a Türk Silahlı Kuvvetleri'nin konuşlandırılması için Meclis'ten karar alındığı düşünülürse, bölgede kimlerin yüzyıllardır hangi çalışmaları yaptığını bilmek zarureti vardır. Aksi takdirde “neo-Osmanlılık” diye çıkılan yolda “neo-emperyalizmin” tokadını yemek ve “neo-selefi” akımların şiddetine maruz kalmak ihtimali yüksektir.

